

ВИПУСК Ч. I

ВОЄННО-ІСТОРИЧНА БІБЛІОТЕКА ПЕРЕМОГИ

Інж. ЮРІЙ КРОХМАЛЮК

ВОЄННИЙ ШЛЯХ
САГАЙДАЧНОГО НА МОСКВУ
1618 Р.

(Стратегічно-тактична студія).

ЛЬВІВ, 1936.

НАКЛАДОМ ВИДАВНИЦТВА "БАТЬКІВЩИНА" МГР. М. ДЗЬОБА
У ЛЬВОВІ

Пулночны тыж краі будуць памятаці
 Долго яго мужество, бо ся імь даль знати,
 Велкого звизжества тамь доказуючи,
 Мьста и города ихь моцныи псуючи.
 (К.Сакович, 1622р.).

Одне з головних джерел для вивчення новочасної військовості, а головно для відтворення ясної картини новочасної стратегії й тактики - це студювання історії військовості. У зміст цих студій входить історія війська (його організація, тактика, вишкіл, та усе зв'язане тісно з працею над організованими збройними відділами), історія воєн (походів, поодиноких кампаній і битв) та історія засобів воювання.

Пізнавши збройні прояви життя нації, інакше глядімо на минуле, та інакше розуміємо дивні нераз, або й незрозумілі для нас своїми мотивами історичні, воєнні чи політичні акти. З окрема студювання української військовості дає нам далеко більше. Пізнаємо психологію збройного українця, розуміємо стратегічні цінності українських земель; в майбутньому зможемо використати віковий досвід українських збройних чинів.

Відвічні правила війни - все залишаються ті самі. Змінюються тільки з поступом техніки засоби бою, а з ними організація, шкільність рішення, тактика.

Для відвічних правил війни байдуже, чи середником бою є лук чи скоростріл, даріївські серпові вози чи модерні повзи, важкі воєнні машини римлян чи фортечна артилерія. Наполеон говорив: Хотите побіди? Тоді воюйте за зразками Цезаря, Ганібала, Олександра, Густава Адольфа, Фридриха. Ця думка Наполеона ще нині реальна. Основні стратегічні маневри армій, що боролись у світовій війні 1914 - 20 р., покриваються зі стратегією старинних вождів. Основні лінії офензив XX віку сходяться із воєнними шляхами усіх великих походів в тягу тисячів літ воєнної історії світу. З осібна на наших землях воєнні шляхи незмінні: через мандрівки народів, татарські напади, українські війни зі сходом і заходом по останні визвольні змагання. Лише в певних географічних полосах, догідних для боевого руху у значінні стратегічних маневрів, відбувалися віками найважніші боеві акції. Закони природи вічні; вічні також закони війни.

Похід Сагайдачного на Москву - це один із могутніх виявів волі вождя і збройної експанзії української нації. В цій праці постараюся висвітлити думку Сагайдачного як стратега і зреститувати ті тактичні й стратегічні мотиви, які кермували ним, та впливали на таке, а не інакше переведення походу.

Реконструкція не легка: ніяких рішень не записано, не занотовано ніяких думок, намірів ні приказів. Усе відбувалося тоді усно, не було потреби передавати це на письмі. Кілька реляцій і листів - під військовим оглядом це дуже скупий матеріал. Так само скупі відомості маємо про географічні й топографічні умови району війни.

Вожд особисто кермував боєм і особисто брав у ньому активну участь. Його заміри виявляються лише в дійсних, реальних наслідках війни. Для висвітлення цілоти питання треба розглядати інші його акції, переводити студії аналогічних випадків, пізнати сучасні можливості, спіраючися ще на помічні військові науки. Лише на підставі такого матеріалу можна виробити собі правдиве представлення вождя.

Із джерел і праць, що безпосередньо відносяться до походу як історичного факту, я використав такі: М. Грушівський - Історія України-Руси, Київ. Стар. 1885/XIII і 1886/XIV, К. Тишковскі - Козаччина в моск. війнах Жигмонта III, 1935.

Початок XVII ст., багатий численними війнами, приніс Європі нові військові реформи. Впровадив їх і усталив шведський король Густав Адольф в часі воєн з Московією (1613 - 17) і Польщею (1617 - 29). Основою реформ Густава Адольфа було велике збільшення рухливості й офензивності його війська. Вдалося йому це перевести через збільшення вогневої сили з 1:1 на 1:3 у відношенні пікінерів до озброєних в рушниці аркебузерів. Відношення кінноти до піхоти збільшив і встановив його як 1:1. Перевів значне удіпшення рушниць, створив і зорганізував полеву артилерію, а в стратегії був перший, що докладно опрацював пляни війни.

Та в часі походу Сагайдачного тих реформ у повному вигляді ще не переведено ні у нас, ні у наших сусідів. Зате ознаки нових впливів, самостійні зміни в різних національних військах, неохоплені в цілість, появлялися на теренах війни. Ці зміни були характеристичні й провіщали військові реформи, що їх опрацював Густав Адольф. Сагайдачний, уроджений вожд і організатор, впровадив багато таких стратегічних реформ, які опісля стали за основу реформ XVII ст. Це надзвичайна рухливість козацьких воєн, велика сила вогню, сильна кіннота. Полева артилерія була в козацькім війську ще перед реформами Густава Адольфа. Його шкіряні гарматки (до речі не вдержалися довго) та відомі в усіх військах регіментові пушки, випередили запорожці своїми фальконетами, які перевозили однокінним чи двокінним запрягом.

Більшість військ в Європі вживала в бою глибоких чотирикутників піхоти, т.зв. еспанський стрій, цебто мало рухливих боєвих одиниць з повільною силою вогню. Деколи появлялися вже довгі плиткі фаянги піхоти (т.зв. нідерляндський стрій), що продовжували фронт і через те давали можливість акцій на крилах ворога.

Загально, війни були важкі і мало рухливі. Тим то різко відзначається в європейській стратегії могутній маневр великого, енергійного рейду, що його перевів Сагайдачний.

Щоб виявити наглядно велич цього українського вождя та могутність запорозького війська, його високу боєву техніку і дисципліну, подаю в короткому нарисі огляд військовости в Московщині та в Польщі в другому десятилітті XVII ст.

Основи організації московського війська дав ще Іван Грізний (1533 - 84), однак перевів їх без знання воєнних потреб Московщини. На війну збиралися великі, нерідко кількостотисячні маси народу, але без військового вишколу і без відповідної зброї. Численні твердині рідко де були муровані, переважали дерев'яні або земляні. Сильна артилерія не виконувала свого завдання через недостачу організації й вишколу. Витрати на стрільня були високо непропорційні до наслідків стрільби.

Війни і хаос в роках 1588 - 1613 дали товчок до нової організації, яку перевели Борис Годунов і цар Михайло (1613 - 45). Найважливішою зміною було зяття до служби чужинецьких відділів: німців, французів, шведів і поляків. Вони творили окремі боеві одиниці й почасти їх призначували до московських відділів, як інструкторів. Військо було озброєне після найновіших зразків заходу. Кінну службу творили дворяни, в піхоті служили селяни. Піхота служила постійно, солдати, чи т.зв. стрільці, мали обов'язок женитися й дітей віддавати до війська. Та все таки якість рівень московського війська був низький. Чужинні старшини не мали спромоги багато зробити, бо людський матеріал був невідповідний. Не було ні дисципліни, ні порядку. Їх заступали сліпий послух і страх. Для переможеного ворога жорстокі, самі переможені, затратували відпорність до решти й безрадно давали себе масово вирізувати.

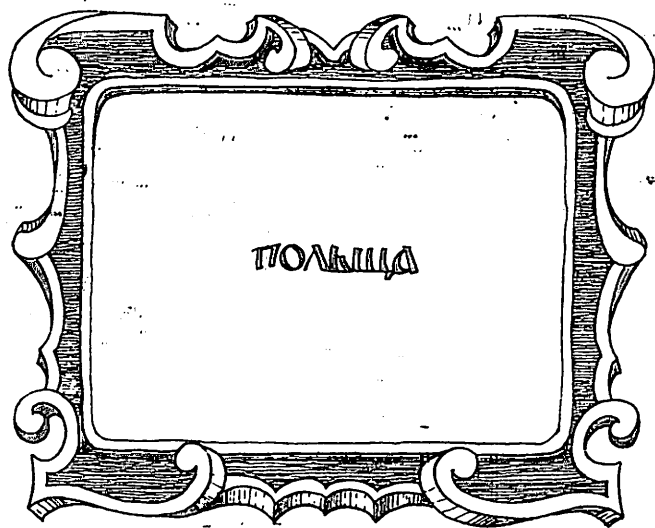
Московська армія ділилася на полки, кожен по 10 - 15.000 мужви. Полком командувало кілька воевод і численні старшини - тисяцькі, соцькі, десяцькі.

Тактика була виключно пасивно-оборонна, її не живив дух наступу, й стремління накинути ворогові свою волю. Великі маси війська окопувалися, або крилися безладно за рухомими гуляйгородинами.

Численна артилерія не виконує й далі свого завдання через безлад, незнання і недостачу організації. Низьку якість війська і брак воєнної доктрини - покриває Московщина великим надміром людського матеріалу і масою невикористовуваних як слід боєвих засобів. І це лишається характеристичною прикметою московського війська по нинішній день.

Фортифікація знаходиться в поважному розвитку. Москва, узяючи лише оборонну тактику, звертала на укріплення особливу увагу. Твердині оточують мурами, валами і ровами, озброюють арматами великого калібру. Окрім того деякі райони, що особливо до цього надаються, навмисне не заселяють, забороняють пробивати крізь ліси торговельні шляхи, створюють непрохідно-дикі околиці. Подекуди вирізують ліси, оставляючи зрубані дерева і так творять поважні барикади, що спинюють ворога в поході. Будують високі довгі вали на зразок китайського муру, що теж мало бути засобом оборони московської держави головно від нападів татар зі сходу.

У польському війську находимо в тому часі теж багато зтяжних чужинецьких відділів, головно німецьких і малярських. Піхота складалася з коронних селян і міщан, бо шляхта нерадо давала на війну своїх підданих. Боєвий стрій - нідерландський, довгий прямокутник піхоти - 20 чоловіка вздовж, десять вглиб.

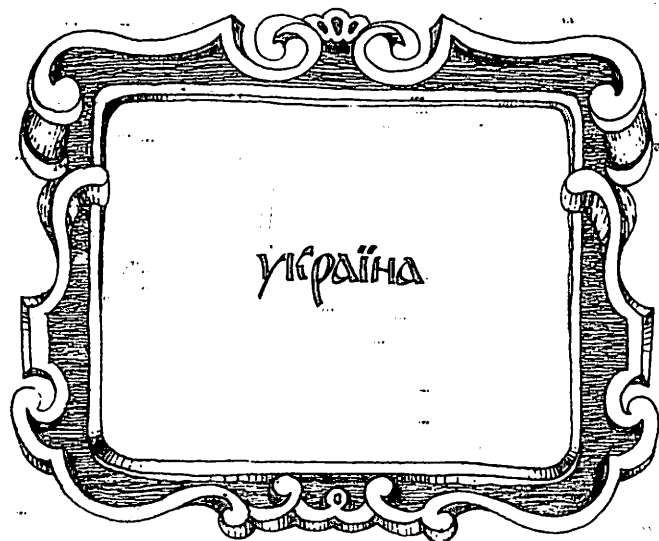
Кіннота ділиться на важку і легку. Узброєння польського війська дуже добре, артилерія сильна і справна. Та силу війська здержували фінансові недомагання держави, яка рідко коли могла виплатити залеглі жолди, а навіть відповідно прохарчувати військо. Це було причиною, що завівся звичай вести війну лише через три літні місяці. Продовжити війну було майже неможливо. Шляхта і військо розходилися прямо до дому, хочби навіть у найбільше критичному випадку. В воєнних таборах все перебували соймові комісарі, з військового погляду часто нефахові люди, які мали право кожної хвилини зарядити закінчення війни. Через те польські гетьмани не могли розвинути відповідно енергійної акції, бо мусли оглядатися на речинці й комісарів. Після побіди не використовували її, не закріплювали наслідків; військо якнайскоріше вертало до дому, не маючи охоти пожертвувати хоч лешо для добра держави.

Бій усе рішала важка кіннота, необхідна в кожній армії. Вона після артилерійського і піхотного вогню наступала атакою. Часто перед наступом кінноти відбувався штурм піхотних відділів. Піхота наступала лавою в глибоких еспанських або нідерландських строях - чотирикутниках.

Походи відбувалися одним шляхом, відділ за відділом. Військо було обезпечене з усіх боків кіннотою, яка мала розвідчі звдання на близьку і далеку віддаль. Особливо важні були дальші розвідки загонами, що мали на цілі дістати "язика", тобто розвідати положення, стан і численність ворожого війська. Загони нищили ворожий край, розбивали менші ворожі відділи і добували слабші твердині. У випадках зближення до ворожої армії, військо йшло обезпеченим табором, з кількох рядів таборових возів разом злучених. Артилерія йшла в середині табору з переду і з заду, військо по боках табору з зовні. Першим зразком для рухомих таборів були чеські похідні табори; з часом змінювали вони свою організацію разом із розвитком воєнної техніки.

У випадку, коли військо знаходилося в ворожому краю, його ціль і діяльність кінчилися нищенням і грабуванням ворожого майна. Рідко звертали увагу на живу силу ворога. Зате українське військо, що вело звичайно офензивні війни, шукало ворожої боєвої сили і змушувало її до бою. Характерові таких офензивних воєн відповідала й військова тактика козацьких загонів, нераз великої сили, що самостійно переводили більші воєнні операції по визначених районах.

Плян війни й її переведення залежали від гетьмана, що був вождем козацького війська. У важливих справах збігалася старшинська рада, яку скликував гетьман. Старшинська рада складалася з гетьмана і його дорадників - генеральної старшини (генеральних: обозного, суддів, писаря, осаулів) та полковників. Часто у склад ради входили також визначні козаки, що не мали відповідної ранги у війську. Провід і ініціатива ради лежали все в руках гетьмана, який звичайно умів добитися переведення своїх плянів. Ухвали ради западали одногосно.

Козацьке військо в початках XVIII ст. звалося у поході кошем і поділялося на полки, що стояли під проводом полковників. Полкова старшина складалася з полковника, 2 осаулів (в роді адютантів, членів штабу), обозного (начальник полкової артилерії), отаманів і сотників і окрім них поза рядовим козацтвом повнили ще в полку нижчі функції: 4 - 5 прапорних і підпрапорних, сурмачі, довбуші, пушкарі й фурманки.

Нормально полк складався з 500 людей, а ті ділилися на 5 сотень по 100 людей з сотником на чолі. Сотня ділилася на 10 чет або курінів по 10 людей, з десятником або отаманом. Були теж при сотниках сотенні осаули.

В дійсності число козаків у полку значно відбігало від поданого числа. Звичайно полк мав від 1000 - 4000, а то й більше людей. Наприклад у хотинській війні було 11 козацьких полків по 1600 - 4000 козаків. Причиною збільшення чисельного складу полків було велике

число молодих козаків, що в перших 3-ох р. служби звалися новиками або молодиками і в часі миру сповняли всіляку помічну, не раз доволі важку службу. Після трьох років ставали новики справжніми запорожцями. У походах приділювали їх по їхньому бажанню до різних куренів, так що отаман мав звичайно під собою крім девяти запорожців ще кількадесят новиків. Через те чисельний склад куренів не був все той сам.

При збільшеному числі козаків у полку, виринала часом потреба утворення тактично-організаційних одиниць, посередніх числом між полком і сотнею. Тоді в полку організували чотири куріні, звичайно, на чолі з курінними отаманами, або осаулами. І так полк, що числив 2000 людей, ділився на чотири куріні по 500 люда, кожен курінь на 5 сотень, кожна сотня на 10 чет. Курінь мав свій прапор і прапорного. Осаули (полкові) повнять тут, подібно, як у західно-європейських військах функції лейтнантів, т.е. заступників.

Т.зв. городове козацтво поділялося на полки, що мали не лише боєве, але і територіально-адміністративне значіння. Полки ділилися відразу на сотні; - курінів у городових козаків не було.

Полк у більшості випадків був кінний, часто теж мішаний. Відношення піхоти до кінноти було різне і не було під цим оглядом ніяких організаційних рямок. Залежало то від стану коней і боєвої ситуації. В бою велика частина кінноти зпінувалася.

В початках XVII ст., а головно за гетьманування Сагайдачного, козацьке військо було дуже добре озброєне. Луки ще були, але в малій кількості. В часі московського походу 1618 р. майже усе військо було озброєне рушницями, шаблями й списами. Кожен козак мав крім того сокиру, заступ, косу, шнури і все знаряддя потрібне до будування валів та здобування твердинь.

В бою приймали стрій глибоких піхотних чотирикутників-кольон, та це не було засадою і, звичайно, залежало від місцевости й обставин. Наступали, отже, лавою, тоб то нідерландським строем, і незнаною тоді в Європі розстрільною, використовуючи природні місцеві прикриття, або вкопуючися в землю заступами.

Через те українська піхота вславилася, як найкраща в світі. Уживала своїх питомених метод наступу, незнаних на заході, достосовувала їх і зміняла відповідно до місцевости і рішала бій сама, без важкої кінноти, що в інших тогочасних військах було річчю неможливою й нечуваною. Не маючи такого боєвого тарану, яким в тодішній тактиці була важка кіннота, українське військо силою факту перекладало завдання важкої кінноти на піхоту. Легка козацька кіннота мало надавалася до зтяжного бою і тому все зпінувалася. Зате незаступимою була вона в розвідчій службі, в несподі-наглих наскоках загонів і в акції проти татар.

Розвідка - була, є й буде дуже важливою підставою кожної операції. На здобуття "язика", щоб висвітлити ворожі сили й заміри - пошляхували нераз дуже багато. З другої сторони закриття своїх намірів і своєї сили було теж головним завданням. Наслідки зборівської битви 1649 р. у значній мірі спричинені були недостаткою докладних відомостей про Хмельницького в польському таборі. Тому, що тереном воєн Хмельницького була Україна, а не Польща, козацьке військо краще ніж поляки могло організувати розвідку. Розвідка була незвичайно важливим чинником у боротьбі з сильнішим і непомірно краще озброєним противником. Подібно ж велике значіння мала конечність укрити свої дійсні сили та замаскувати заміри, - ввести ворога в блуд і оглушити його несподіванкою.

У далеких походах військо охороняло себе сторожевими загонами, розсіпуючи їх вперед і на боки. Загони були нераз дуже сильні, часто в силі найбільшої боєвої одиниці, т.е. полку. Склад загонів, - не так як деінде, бував у нас часом піший. Козацькі полководці виробили вже тоді деякі тактичні підходи, що доховалися до наших часів.

В разі небезпеки козацьке військо йшло табором. З переду і з заду табору йшла артилерія, військо йшло по боках ззовні. В бою козаки укривалися за вози, а в серйозніших боях сковували вози ланцюгами, засипали їх землею і творили в цей спосіб сильний охоронний вал. Запорожці, на загал, були майстрами фортифікації; вони досконало будували шанці й редути, досконало боронили табори й здобували твердині.

Козацька гармата (артилерія) у поході складалася з малих мідяних гармат т.зв. фальконетів, або дещо більших т.зв. полевих, полкових, чи регіментових. Їх везли на возах, запряжених у 2 - 8 коней. Козацька гармата, як і уся тодішня артилерія в Європі, була дуже різнородна. До облоги вживали теж грубі короткі "мортири" або "мушери". Їх звали теж "ступами".

Переправи крізь ріки відбувалися на спряжених човнах з помостом: - на "байдаках", а частіше, головно, коли ріка рвуча: - поромами.

Твердині, замки в початках XVII ст. були муровані, але були й дерев'яні, як згадано, головно в Московщині. Оборонна система складалася з замкових мурів, земних валів і ровів. Залога боронилася з мурів, маючи кріпосну артилерію, таківниці і рушниці, або вилазками, штурмом на ворога, що облягав фортецю. Українська тактика облоги твердинь - це ізоляція обложеної твердині від підсилок ззовні і штурм. Штурми попереджував артилерійський обстріл слабших відтинків мурів. Забудування внутрі твердині обстрілювали розжареними гарматними кулями і горючими стрілами.

Коли штурм не вдавався, наступала регулярна облога. Довкола мурів, у віддалі 600 - 800 метрів сипали високий вал, з якого обстрілювали твердиню з гармат-мушери. Від цього валу підкопувалися доосередніми ровами зв. апрошами, під охороною дерев'яних щитів, які охороняли тих, що вели підкопи, від куль. У віддалі около 300 метрів сипали другий довкружний вал. Третій вал в цей сам спосіб сипали уже зовсім близько від твердині, і у відповідному моменті йшли до штурму, засипуючи рови землею.

Українську тактику добування твердинь перейняло опісля й польське військо, але воно часто в цьому послуговувалося козаками. На Заході ледве в другій половині XVII ст. французький маршал Вобан утворив нову систему фортифікацій і в своїй методі добування твердинь подав як основний елемент спосіб потрійних валів. Система Вобана зробила переворот в історії фортифікацій і становить нову епоху, що перетривала з горою сто років. Та ніхто не знав, що українське військо на кількадесять років перед французьким маршалом добувало воєнної сили на "вобанівських" засадах.

Козацьке військо також часто уживало підземних підкопів, закладаючи вибухові міни під мурі і брами. Часом при штурмі уживали гуляйгородин, дерев'яних рухомих веж, штурмових драбин, підсилюючи штурм вогнем артилерії й рушниць.

На заході витворився був звичай, по якому військо добувало кожну твердиню, без огляду на потребу і втрати. З часом, коли твердині стали осередками харчових і боєвих припасів, добували їх лише задля тих магазинів. Про здобуття твердині рішав таким чином або звичай, або магазин, - а не жива сила ворога.

Запорожці добували твердині лише тоді, коли цього вимагала стратегічна, чи тактична потреба (знищення живої сили, утворення точки опору зі здобутої твердині, захоплення надто багатих і для свого війська потрібних припасів і багацтв). Однак часто українське військо не маючи наміру добувати, брало окуп, або взагалі твердиню оминало. Причини були різні. Були випадки, що облога була фіктивна, щоб відвернути увагу ворога, іноді не вживали навіть гармат (облога Львова Хмельницьким), або проходили побіч, хоч за кілька годин могли фортецю добути (Кодак 1648).

Прохарчування війська в ворожих краях відбувалося на кошті ворожого населення. Однак часто припаси харчу і паші українське військо везло з собою в таборі і поповняло їх на шляху походу. В часі походу на Україні гетьман визначав універсалами міста і села на квартири для війська, та наказував добрам (коронним і шляхоцьким) доставляти коні до гармат, порох, оливу, харчі і пашу згідно з залученим реєстром. Магазины війська знаходилися по містам, замках і фортецях.

В р.1618 польський королевич Володислав зважився на війну з Москвою, щоб здобути обіцяну йому від боярів московську корону. Москва не виявляла охоти додержати обіцянки і самотнім виходом для Володислава була війна.

З весною 1618 р. Володислав знаходився уже під Вязьмою і очікував там на обіцяну від польського сойму допомогу. Та до війни ніхто в Польщі не виявляв великої охоти. Володислав розумів, що цілий похід може не вдатися і самотній рятунок бачив у допоміг козацьких військ Сагайдачного. Тому підготовляючи війну, прохав гетьмана про поміч та писав до нього листи з проханням ще в 1617 р.

Сагайдачний не спішився. Ще на весну 1618 р. частина козаків відбула похід на полудневий беріг Чорного Моря, зруйнувала і спалила Мільдію. Тимчасом на Литві всілякі авантюристи почали організувати збройні відділи під покришкою московської війни. Ці "люди свавольні" збиралися в громади, грабували населення Литви, а нарешті України, палили оселі, та ніхто не був в силі їх спинити.

Сагайдачний остаточно зважився виступити в похід літом 1618 р., підготувавши відповідно за цей час цілу кампанію.

Польське військо стояло під Вязьмою далі. Ледве 2 липня 1618р. рушило нерішуче вперед і стало облягати город Можайськ. Там стояло до серпня, не виявляючи ніякої акції. Під Можайськом Володислав дістав нарешті поміч від сойму, так що війська в нього були разом ок. 25.000 людей. Та все ж королевич не почувався на силах, щоб іти на

Москву, і далі стояв на місці. Аж вістка про вирушення в похід українського війська у польському таборі "сповнила душі радістю незвичайною".

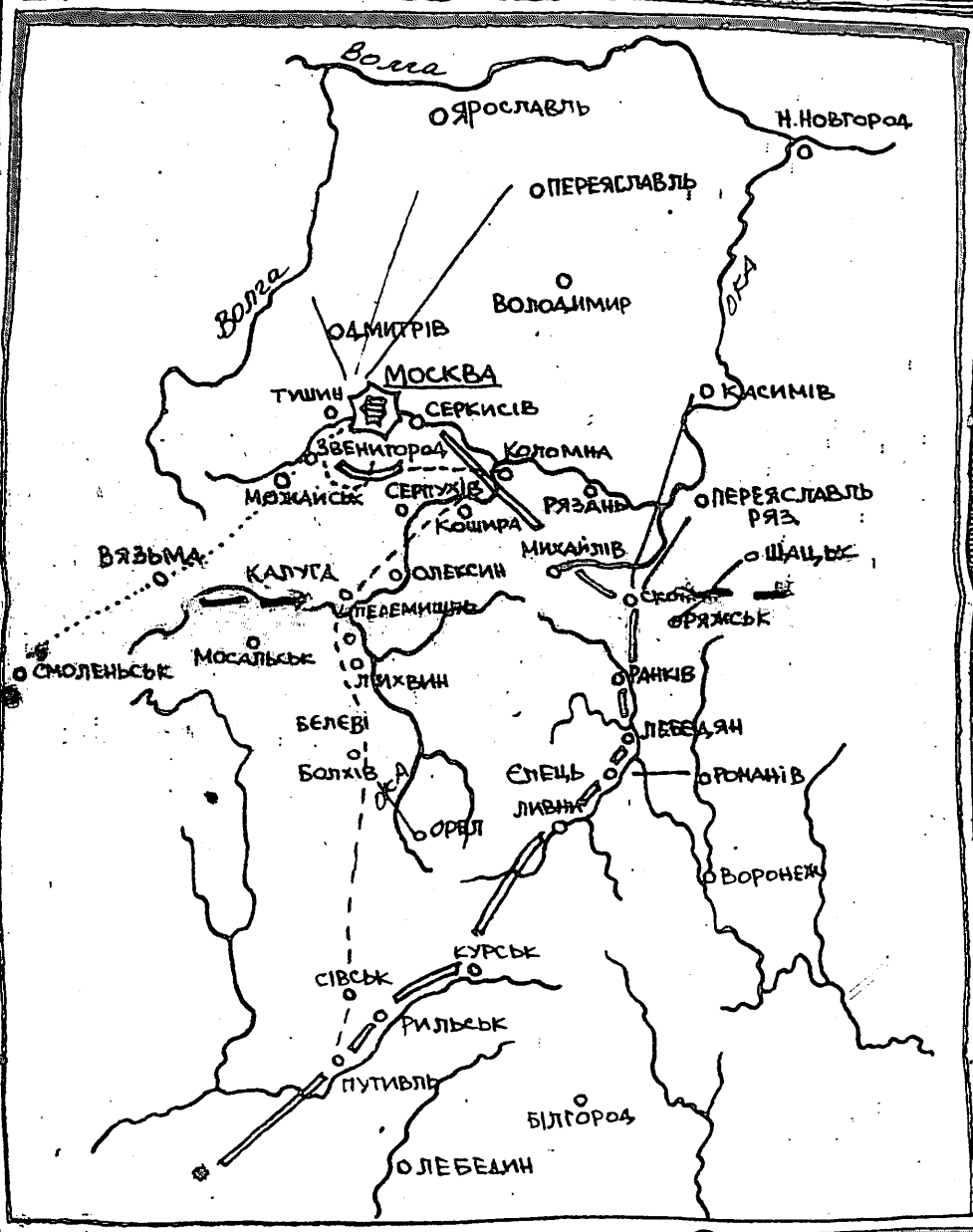
Польський табор залишав Можайськ, якого не міг здобути, і не стрічаючи ніякого опору, став під Звенигородом. Там одержав Володислав вістку від козаків. Сагайдачний прислав послів, полковників Михайла Дорошенка і Богдана Коншу. Рішили, що українське й польське війська зустрінуться в Тушині, під Москвою. На означене місце прибули поляки 3 жовтня.

Характеризуючи польську боєву акцію, треба завважити, що ціла кампанія відзначалася браком віри у власні сили, неясністю цілі, тактичною нерішучістю і безплановістю, браком віри в успіх. Ознаками того були довгі вичікування української допомоги, непевні рухи вперед, облога Можайська без волі здобути його.

При такій пасивності польського війська Сагайдачний переняв ініціативу війни у свої руки і повів її по своїх плянах.

КАРТА ПОХОДУ ГАГАЙДАЧНОГО НА МОЖЕВУ

- ▬ ПОХІД ГОЛОВНИХ УКРАЇНСЬКИХ СИЛ
- ▬ " ЗАГОНІВ
- - - ПОВОРОТ.
- ПОХІД ПОЛЬСЬКИХ ВІЙСЬК

По плану Володислава, Сагайдачний мав получитися з польськими силами під Вязьмою. Та Сагайдачний мав свій плян і пішов іншим шляхом. Ще в травні 1618 р. козацький загін силою около 4000 людей увійшов у московські землі й спустошив околиці Калуги.

Головні сили Сагайдачного коло 20.000 вояків рушили коли настало літо і можна було пійти в похід низинним болотистим краєм. Козацьке військо мало з собою табор з усяким боєвим припасом і харчами. Концентрацію козацьких відділів у пограничних місцевостях і початок походу треба покласти на половину червня. Польське військо одержало вістку про похід 28 липня під Можайськом.

Українське військо пішло після пляну Сагайдачного шляхом на Путивль, Курськ, Ливни, Єлець, Михайлів і Коломну, розсилаючи довкруги сторожеві зағони, що мали забезпечувати похід, непокоїти ворога та нищити доколичні міста й фортеці.

Одночасно ці зағони унеможлилювали організацію московського війська в рязанській землі, розбиваючи поодиноці зорганізовані вже полки.

* Не беру тут під увагу політичних мотивів, які диктували Сагайдачному брати участь в московській війні. Виходило це з цілої політики Сагайдачного, що хотів забезпечитися перед проєктованими обмеженнями козацьких прав.

Місцевість, по якій ішов Сагайдачний, була лісиста, низинна, з численними ріками і болотами. Осель на початку було мало, типовий терен, яким Московщина боронилася перед наїздами, запускаючи непрохідні пралиси. Козацьке військо хоч заздалегідь взяло з собою припаси харчів, під кінець примірало з голоду, як про те подавав Сагайдачний в своїй реляції королевичеві.

Похід ішов прямо на Москву, використовуючи тереново найдогідніші стратегічні лінії та оминаючи перепоны.

Розглядаючи мапу походу, завважимо, що з початку напрям маршу головних сил іде з Путивля на Курськ вздовж ріки Сейму.

Звідси на Ливни - Єлець вздовж ріки Сосни, а опісля вздовж горішнього Дону, переходячи його на півночі в цілком горішньому бігу. Далі шлях походу йде через добутий Скопин розточем до Оки. Оку перейшло українське військо біля Коломни, зводячи бій за переправу. Цей маневр обходу Коломни і полишення наразі сильної твердині без облоги дав Сагайдачному поважні шанси в руки. Він розгромив ліве крило ворога, сконцентрованого біля Коломни, як згодного місця битви за переправу, і меншими жертвами перейшов Оку, не вдаряючи фронтально на московські сили, захищені рікою і твердиною.

Після цього шлях на Москву був вільний. Одночасно сильна акція зағонів параліжувала рухи московських військ; зағони руйнували край, і добували доколичні, навіть досить віддалені від лінії походу міста.

Розглядаючи цей похід на мапі, бачимо, що Сагайдачний вибрав найкращу під тактичним оглядом операційну лінію.

Ідучи вздовж рік, нищив найчисленніші там городи і оселі, переходив ріки в найвищому їх бігу, використовував високоположені терени (розточа), де лиш міг. Те саме завважимо на поворотному шляху.

Під Москвою Сагайдачний став наприкінці вересня*, ішов отже коло трьох місяців, добувши кільканадцять сильно укріплених городів і замків. Шлях виносив около 1000 кільометрів, рахуючи від Путивля. Польське військо за той самий час зробило ледве 250 кільометрів, не натрапивши на ніякий поважніший опір, не добуло навіть одної твердині Можайська. При цьому Сагайдачний ішов незнаним краєм через ліси, ріки і бездоріжжя, тоді як Володислав мав втертий шлях і відомий з частих воєн.

Так блискуче виглядає акція українського війська під проводом Сагайдачного в порівнянні з акцією королевича Володислава.

* Є вістки про лист Сагайдачного з обозу під Серкісовом коло Москви, датований 24 вересня.

Операції Сагайдачного

Про самий похід не маємо ширших відомостей. Перша вістка походить з облоги города Ливни, сильно укріпленої твердині. Українське військо підійшло під город в сам день св. Петра, тобто 29 червня ст. ст. (9 липня н. ст.*). Того ж таки дня Сагайдачний здобув місто штурмом, зруйнував його до тла й спалив та висік залогу. Звідси пішов під Єлець, 8 миль від Ливнів **, здобув його' по кількадевній облозі, спалив і висік та забрав у полон біля 20.000 населення.

Дальші города, що лежали по дорозі, як Лебедян, Данків і Скопин здобув полковник Михайло Дорошенко. Дорошеноків загін пішов потім під Переяславль рязанський, здобув його і вернув під Єлець.

Головні сили за тиждень дійшли від Скопина під Михайлів, який після 10 денної облоги і жорстоких боїв добули і спалили. Одначе московські джерела всупереч іншим не згадують про добуття Михайлова. Навпаки розписуються про чуда св. Богородиці і св. Миколи, які спасли город від козаків. Згідно з тими вістками, Сагайдачний пішов з Данкова на Шацк, а під Михайлів підступив полковник Милостивий з загоном 1000 чоловік. Милостивий мав намір

* Різниця між старим та новим стилем календаря виносила тоді 10 днів.

** Тодішня миля рівнялася 5 верстов це є 7.75 кілометрів.

підійти під город в ночі і здобути його наглим штурмом. Та сильна туча не дозволила йому прибути на час. Козаки явилися рано 22 серпня. На поміч Михайлову прийшов відділ московського війська з польського фронту в силі 40 (!) люда. Ця несподівана поміч покріпила залогу, вона зробила випад і розгромила козаків. Головні українські сили прибули з Сагайдачним 26 серпня, але в ночі прибуло з заходу нових 80 (!) людей помічі. Сагайдачний рішився наступати з усіх боків; арматна підготовка була зосереджена на двох місцях. Козацькі гармати стріляли розжареними кулями, піхота посилала в город огненні стріли. Сагайдачний наступав два дні і одну ніч, кидаючи примети * під стіни города. Наступ не вдався, бо місто охоронила св. Богородиця чудом. Сагайдачний вигукував, що наступного дня город "яко птицу рукою моєю возьму" і почав готувитися до наступу на день 2 вересня. Наступ був націлений на сторожеву башту і "архангельську" браму. Не добувши замку, знова через чудо, козаки відступили 6 вересня, спаливши передмістя, при чому теж чудом заховалися цілими два храми.

Очевидно, що ця московська реляція не заслуговує на довіря. Поміч, яку могли дати відділи в 40 і 80 вояків, була цілком незначна у порівнянні з українськими силами. Вона не могла відограти ролі взагалі, як поважна поміч та ще й така, що спричинила розбиття загону полковника Милостивого. Також треба рахуватися з тим, що та поміч з польського фронту відбула довгий марш, отже люди були виснажені й мало здатні до бою.

Правдоподібно, якщо приймемо частинно вірогідність реляції, залога Михайлова відбила лише кілька перших козацьких наступів.

Здобувши Михайлів, Сагайдачний "окаянний всепагубний враг" здобув по чотирьох днях Касим, а ще пізніше - город Коширу над Окою (20 миль від Касима). Далі здобуло козацьке військо менші укріплені міста, а може самі тільки замки: Буцки, Боярський Город, Романів, Матіїв Город ** і ін.

На дальшому шляху походу Сагайдачний зфорсував Оку біля Коломни, розгромивши сильний московський опір, що боронив

* Примети, вози навантажені запальним, горючим матеріалом.

** Назви подані в реляціях звичайно перекручені, що зрештою легко ствердити на підставі сучасних мап і інших джерел. Положення деяких місцевостей взагалі неможливо розслідити. Можливо, що Матіїв Город - це нинішня Матвієвская на схід від Москви.

переправи. Звідси пішов на Серкусів і побіж Москви до Тушина, де мала відбутися концентрація обох союзних військ. Під Москвою зустрів Сагайдачний новий опір московських військ під проводом їхнього воєводи Бутурлина. Сагайдачний розбив Бутурлина і сам скинув його з коня ударом булави. Наловивши багато бранців, українське військо підійшло під Тушин і злучилося 8 жовтня вечером з військом королевича Володислава. При зустрічі Сагайдачний передав Володиславу в дарі полонених командантів твердинь Ливни і Єлця та перехоплених московських послів до Криму.

З акцій загонів знаємо, що добули вони Ярославль і Переяславль рязанський. Добуття Романова, Кошири і Шацка треба теж приписати загонам, а не головним силам.

Вночі з 11 на 12 жовтня н.ст. в саме свято Покрови приготовлено перший штурм на Москву. Польська артилерія мала підготувати наступ, розбиваючи стрільнями укріплення, після чого козацьке військо мало штурмом взяти город. Та штурм не вдавсь. Не дописали польські війська, які не пішли до бою, жадаючи наперед виплати залеглого жолду. Вони відступили від облоги і усталися табором між Серпуховом і Бовськом, чекаючи виплати грошей. Тимчасом кінчилися три місяці війни і соймові комісарі зажадали закінчення війни.

Почалися переговори, підтримані руйнуючою акцією козацьких загонів.

Сагайдачний, побачивши, що військо Володислава до бою більше не піде, відійшов з-під Москви на Коломну, яку здобув без трудно, підійшовши від півночі. З цієї сторони твердиня була приступніша. Опісля добув Серпухів і Калугу. Там став укріпленим табором, чекаючи висліду переговорів. Та боєві акції української армії не перервалися. Сагайдачний, сидючи в Калюзі, кермував загонами, які ходили далеко поза Москву і Оку, здобували доколичні міста, забирали полон і нищили околицю. Город Дмитрів здобув "большой полковник" Барішполець, що дався добре в знаки Московщині ще в 1613 році.

Під загрозою дальшої діяльності козацьких загонів Москва згодилася на польські умови перемиря. Та мимо підписання їх і закінчення війни, козацькі війська перебували в московських землях ще до кінця січня 1619 р. доходячи аж до тодішньої шведської границі.

Поворот Сагайдачного відбувся найкоротшою дорогою так само з подивугідним використанням місцевості. Впали здобуті й спалені городи Лихвин, Белев, Болжів. Шлях повороту, що ішов з Калуги через названі городи, далі від Болхова до Путивля недосліджений.

Курський літопис зазначає, що Сагайдачний ішов на Москву верх ріки Псла на "Думчей курган" і обіцяв Курську, що не знищить ні міста ні околиці. Літопис певно переплутав похід на Москву з поворотом, не визначаючися докладно в різнонапрямних акціях загонів.

Найправдоподібніше шлях повороту ішов на Болхів - Орел - Сівськ - Путивль, шлях тоді уживаний в торговельних цілях. Ішов він розточчям. Це була найкоротша дорога. В околиці були оселі, досі не зруйновані, що могли вижити військо. Орел, якщо був добутий і спустошений, то лише загonom, а не головною силою.

Коди дивимосся на похід Сагайдачного з стратегічно-тактичного погляду, впадає в очі перш усього те, що Сагайдачний не застосувався до пляну Володислава і пішов іншим шляхом.

Ідучи на Ливни - Єлець - Михайлів мав Сагайдачний на думці заскочити ворога ззаду. Шлях, що ним наступав Володислав, це віковий шлях воєн Москви і Заходу. Там була Московщина приготована до війни. Там стояв місяцями польський обоз.

Організація прохарчування польського війська була така, що кожен одержував грошевий жолд, за який мав купувати харчі у військового провантового "майстра". Тимчасом військо рідко коли одержувало належні гроші, і тому було змушене розіжджати по околиці за харчами, тобто кривдити населення. Сам польський гетман Жулєвські нарікає на соймі, що вояки: "беруть усе з села, так що селянин орати не хоче і руки опускає". Теж саме було з пашою. Осіння трава була безвартісна, а довозу не було; коні масово гинули з голоду.

На смоленському шляху не мігби отже Сагайдачний вигодувати численної української армії. Самі поляки терпіли уже голод тимбільше, що московські війська відступаючи традиційно усе палили і нищили за собою. Це належало до тактики Москви у вчасніших і пізніших віках (Карло XII, Наполеон, світова війна). На смоленському шляху українське військо з тих же причин вийшло б без ніякої воєнної добычі, що в тих часах було чи не найважливішим моментом у війні.

Сагайдачному після відкинення шляху на Вязьму, залишились ще такі до вибору:

1) Чернігів - Новгород Сіверський - через Десну коло Брянська на Калугу.

2) Шлях Сагайдачного.

Перший шлях відпадав відразу. Район Сівськ - Орел був багnistий і лісистий, в ті часи непрохідний навіть у літі. Там Сагайдачний втратив би багато часу на важкі переправи. Зате повертаючи зимою, можна було брати під увагу і цей район. Сагайдачний і не завагався, вибіраючи найкоротшу дорогу повороту на Сівськ.

Отож залишився другий шлях походу, який і вибрав Сагайдачний. Цей старий, досвідчений вожд, "сивий пес" як у люті назвав його під Хотинином турецький султан, знав, що Москва не сподівається наступу з тої сторони. І через те вводив до кампанії нові стратегічні цінності - момент несподіванки.

Такою цінністю було заскочення ворога, що був наставлений на війну лише з заходу, на його східні незахищених задах. Це змілило оборонні пляни Москви, розбило її сили, здезориентувало Бутурлина. Московські сили мусіли з польського фронту перекинутися на український, полишаючи полякам відкриту дорогу під Москву. І дійсно поляки в своєму марші не зустрічали сильнішого опору, а це доказ, що найкращі боєві сили Москва пересунула на український фронт, як найбільш небезпечний. Отже одним маневром Сагайдачний звільнив польське військо від московських сил, і приковуючи їх до себе, розбив організацію оборони Москви, змушуючи її до перегрупування, яке при тодішньому низькому якоевому рівні московського війська відразу було невдачне. Користаючи з того, королевич Володислав міг підійти під Москву, а навіть оперувати в районі між Москвою і Окою, помагаючи наприклад Сагайдачному переправитися через Оку. Не зробив цього з браку ініціативи і певного пляну акції.

Ідучи шляхом Сагайдачного, українське військо zarazом відтинало Московщину від Вороніжу, сильної твердині, яка була опірною точкою Московщини в донській області, а поза тим вихідним районом її випадів на козацькі і татарські землі. Те саме відноситься і до Білгороду. Там сходилися найважливіші шляхи з усіх сторін, там була переправа через Донець. В цей спосіб Сагайдачний відгородив ці замлі від Московщини, не даючи їм можливості зосередитися для спільної допомогової акції. З другого боку акція козацьких загонів не допустила до мобілізації московських полків з найбагатшої і найлюднішої рязанської землі. Населення попадало в козацьку неволю, зібрані військові "купи" розгромлено, узброєних вирізувано. В цей спосіб Сагайдачний розбиває організацію живих сил ворога, нищить основи його армії з найменшими втратами для себе, осягає найконечніші наслідки з найбільшою економією своїх боєвих сил.

Очевидно такі непересічні цінності пляну Сагайдачного змусили його протиставитися плянові Володислава. Одначе гетьман не виявляє свого пляну союзникові. Сагайдачний був відомий своєю маломовністю; не любив ніколи говорити про свої наміри, а сучасники свідчать про нього, що він "скупий у слова" - "sermone parcissimus".

Виявлення пляну могло б утруднити цілу акцію. Московські війська, переловивши чи розвідавши наперед наміри Сагайдачного, могли зміцнити оборону, а змобілізувавши вчас рязанську землю, вдарити збоку. Володислав міг втратити охоту іти на Москву, знаючи з гори, що Сагайдачний не прийде з військом до нього під Вязьму чи Можайськ.

Новий шлях походу Сагайдачного вводив українське військо в багаті московські землі. Правда з початку походу край був пустинний і тоді бракло припасів харчу, хоч його везли табором. Про те доносив опісля Сагайдачний королевичу листом, Сам похід не належав до легких з табором повним харчів і боєвих засобів зібраних на таку далеку дорогу.

Похід безперечно був обдуманий з гори. Сагайдачний передбачив усі можливості і перепони, зорганізував і повизначував загопи й їх діяльність, постої, припаси харчів і боєвих засобів, зконтролював доцільність пляну і своїх заряджень. Праця важка особливо тому, що похід як кожна воєнна кампанія відбувався в важких умовах. На все це треба було часу і поважних зусиль в напрямі розвідки ворожого краю по незнаних досі шляхах боїв. Цілий час надуми Сагайдачного, тобто від 1617 р., був певно призначений на організацію походу і розвідку ведену купцями, монахами, козаками та кобзарями.

Безперечно, що Сагайдачний докладно знав стан і дух московського війська, та московські способи війни.

Уже від самих початків походу українське військо господарює на московській землі, як у себе вдома. В незвичайно скорому темпі добуває твердиню за твердиною, город за городом. Сагайдачний шукає битви бо знає, що лише в битві можна знищити ворога. Скорє темпо наступу не дає можливості новій концентрації розбитим московським частинам і дезорієнтує ворога. Також не стає часу для перегрупування московських військ з польського фронту на український, та для обдумання оборони Коломни і Оки. Сподіваючися сильної оборони Коломни і переправи, Сагайдачний полишає город на боці і переходить Оку в вищому бігу. Стрічає там опір, з боку осібних частин виділених з Коломни, або лівого крила оборонної лінії. Розгромивши оборону, іде на Москву, полишаючи Коломну позад себе. Добуває її, повертаючи назад ударом з півночі, отже від найменше сподіваної, а тим самим найслабше бороненої сторони, хочби й тим, що ріка, яка становить добру оборону твердині, знаходиться на півдні.

Поворотна дорога Сагайдачного не покривається зі шляхом наступу, на якому не було б уже нової здобичі ні засобів прожитку. Воєнна здобича - в тих часах не раз рішала про ціль війни. Також трудно було вертати знищеним краєм, не маючи змоги прохарчувати армію. Тому Сагайдачний повертає на Лихвин - Сівськ, слухно розраховуючи, що там знайде прохарчування, пашу і нову здобичу. Болотниста частина краю між Сеймом і Десною зимою не представляла більших труднощів.

Про перебіг кампанії можна додати ще такі замітки:

Перебуваючи в рязанській землі, Сагайдачний не здобуває Рязані, хоч на всіх сучасних мапах визначено її, як більше місто. В дійсності Рязань представляла собою в тому часі лише останки руїн після нападу татар в 1568 р. Рязані не заселявали; натомість 8 миль далі повсталала нова оселя - Переяславль рязанський. Це нове, слабо ще укріплене місто здобув козацький загін.

Так само вчинив Сагайдачний із Володимиром московським, який теж не мав тоді більшого значіння. - Його переросла Москва.

Сам факт передчасного замирення вдаряє по Володиславові, що йдучи по московську корону, не спромігся поставлену ціль осягнути. Сагайдачний не мав наміру здобувати Москву. Українське військо і так вийшло з московських земель з поважною здобичкою, про що згадують сучасні. Їх голоси наводжу нижче.

У поході Сагайдачного відкриваємо ті засадничі стратегічні і тактичні засади, які характеризують кожного великого вождя. Ось вони:

1) Засада підготовки: час походу, організація, розвідка.

2) Засада збереження власних сил: не наступає фронтально (Коломна), старається не наражатися на зайві втрати (відворот з-під Москви, коли польське військо уступило), дбає про військовий дух - показує приклад особистий своєю активністю в бою (двобій Бутурлин - Сагайдачний).

3) Засада нищення живої сили ворога: не уникає бою, здобуває усі твердині, розгромлює зібрані полки в рязанській землі; намагається розділити ворожі сили, щоб нищити їх нарізно.

4) Засада використання перемоги: повне використання, що обявляється в зруйнуванні московської землі і багатій здобичі.

ХАРАКТЕРИСТИКА САГАЙДАЧНОГО ЯК ВОЖДА

Хоч матеріальний вислід походу на Москву був великий, та не менше велике було його моральне значіння. Нема сумніву, що похід дуже високо підніс славу українського війська. Ціла заслуга в цьому лежить у таланті Сагайдачного, як вождя, і в великій боєвій здатності козацького війська.

Своїм окремим маневром Сагайдачний доказав особисту свою ініціативу, а справним переведенням походу правильність свого пляну.

Цим доводить він свою незалежність, послідовність, сильну волю і силу козацтва. Від Сагайдачного залежить доля королевича, на нього звернені очі всіх, він остаточно перебирає ініціативу цілої кампанії.

У Сагайдачного бачимо незвичайно велику боєву сміливість атаків, а при цьому холодну льогіку та ясну певність пляну. Особистий приклад хоробрости упоєє військового духа в його військо. Він уміє удержати його в гострій дисципліні і як справжній стратег надає йому високої боєвої якості. Сам похід це зразок високої військової школи українського війська, яка багато перевищає школу сходу, а навіть заходу Європи. Сама Московщина характеризує козаків у поході, називаючи їх "зміи і люті волци хищницы".

Комісар хотинської війни Я.Собіський, що особисто знав Сагайдачного, так його описує:

Сагайдачний відзначався гострим розумом, зрілістю думок, рідкою оборотністю. Людина великого духа, в бою перший, у відступі останній, проворний, діяльний. В таборі сторожкий, мало спав, не віддавався п'янству. Був маломовний".

Похід Сагайдачного на Москву описує Собіський: "Конашевич незвичайно проворно, страшенно збентеживши ворога, злучився з Володиславом під самою Московою, столицею держави. Обніс побідні хоругви свої по безмежних просторах, спустошивши вогнем і мечем ворожі краї, обернувши в сумні руїни такі незвичайно сильні своєю позицією і залогоми городи, як Єлець, Шацк, Ливни, Калуга.

Обтяжений багатою здобиччю зробив він своє ім'я пострахом для всієї Московщини. Із плачем від таких бід і нещастя бачила вона, як його руки забирали її добра, її багатства і ляментуючи рахувала ці юрби бранців різного стану і віку, чоловіків і жінок, що йшли за його колісницями, за його обозом".

Петрицій так характеризує Сагайдачного:

"Змалку вчився натягати лук, зброї й коня не випускати з рук, з непогодою боротися не покривалами, а витривалістю. Легко зносити всякі труднощі, голод, працю. Не боятися ворога і в небезпеці проявляти мужність. На нарадах коли інші міркували з теорії, він на диво розумів усе природженим розумом і з довгого військового досвіду".

Таким представляє нам Сагайдачного історія.

Окрім походу Сагайдачного не було на тому шляху ніяких інших воєнних операцій. Знаємо, що Карло XII, ідучи на Україну, мав намір наступати по лінії Брянськ - Калуга, а будучи вже в Україні, по лінії Курськ - Тула.

Усі пізніші війни розгравалися на українських землях, а з заходу на шляху Смоленськ - Москва. Тимчасом не треба забувати про стратегічні мотиви шляху Сагайдачного. Безперечно, що за ним криються великі можливості для будуччини. Безперечно, що засада незмінності воєнних шляхів має і тут своє величезне значіння. Воєнний геній Сагайдачного найде ще своє повторення в історії. Не виключене, що на стратегічній лінії Сагайдачного знову відбудеться прекрасний маневр української армії на Москву, а головню в конфлікті московських сил із заходом чи сходом, для операції на московських незахищених з боку України задах. Можливо, що по цій лінії будуть може вже в недалекій будуччині відбуватися воєнні операції між Україною і Московщиною.

В районі походу Сагайдачного природна оборона Московщини спірається на ріках, оборонна система Москви полягає теж на водному елементі. Інші оборонні системи це системи звязані з технікою і розвитком боєвих засобів; це булиб штучні опірні гнізда, що ставилиб перепоны наступові на такі важні пр. засоби як залізничні лінії Курськ - Тула - Серпухів - Москва і Вороніж - Рязань - Москва.

Інших місцевих перепоны нема. Залишиться тільки хіба ріка Ока що як і за часів Сагайдачного буде сильно укріплена і становитиме одну більшу місцеву перешкоду. Здобуття деяких комунікаційних вузлів і стратегічних пунктів цього району становитиме спонуку до відвороту московських військ.

Та опрацювання цього вимагає поважних військових студій і лежить в компетенції майбутнього українського генерального штабу.

© "Акватор"

© Художнє оформлення Львівське підприємство "Союзреклама"

ЗМІСТ

Вступ	3
Московщина	6
Польща	8
Тактика і стратегія в Європі	9
Україна	10
Причини походу і загальне положення	14
Похід Сагайдачного	18
Операції Сагайдачного	20
Стратегічно-тактичні завваги	24
Характеристика Сагайдачного як вождя	28
Значіння шляху Сагайдачного	30